

Лілія Іваневич

Епістолярна спадщина Дмитра Яворницького: наративне джерело дослідження українського народного одягу та вишивки

Одним із різновидів першоджерел нашої минушини є епістолярна спадщина, матеріали якої сприяють кращому переосмисленню та цілісному незаангажованому відтворенню історичних подій і культурних надбань української нації. Особливе місце в цьому плані займає приватне листування української інтелігенції другої половини ХІХ – середини ХХ ст., коли епістолярна культура й етикет досягли високого рівня розвитку та популярності. Приватні листи вчених і дослідників містять у собі значний обсяг інформації щодо соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного життя в Україні, часто ще не введеної до наукового обігу. Тому й залишається актуальним на сьогодні проблема вивчення та оприлюднення цього виду пам'яток писемності.

Дослідження традиційно-побутової культури українців, зокрема народної вишивки, неможливе без урахування матеріалу, що міститься у приватному листуванні. З огляду на це маємо на меті в статті розкрити інформаційний потенціал епістолярії, який стосується даної проблематики, одного з представників української інтелігенції – історика, археолога, етнографа, фольклориста, письменника, музеєзнавця, громадського діяча, академіка Дмитра Івановича Яворницького (1855-1940). Різносторонність його наукових інтересів, широке коло спілкування та активна участь у культурно-просвітницькому і громадському житті України сприяли накопиченню вагомої епістолярної спадщини. Переважна більшість листів ученого (понад 6000) зберігається в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького, директором якого був більше 30 років (1902-1933).

Варто віддати належне сучасним українським дослідникам – працівникам Дніпропетровського історичного музею, які розробили комплексну програму видання епістоляріїв Д. І. Яворницького, зокрема, С. В. Абросимовій, А. І. Перковій, О. В. Піцик та ін. Вони вперше видрукували каталог цієї колекції [7] та чотири випуски укомплектованих листів вченого [4; 5; 6].

Цінна інформація про українську народну вишивку міститься в епістолярній спадщині Дмитра Яворницького. Одночасно ці листи є історично сформованим цілісним комплексом джерел, який

відзначається яскравістю особистостей кореспондентів – визначних діячів науки, культури, суспільної думки нашої держави, а також Росії.

Так, у листі українського історика, архівознавця, громадського діяча, академіка Д. І. Багалія (1857-1932) [29] та російського і українського мистецтвознавця й історика, професора Харківського університету Є.К. Редіна (1863-1908) [36] від 14.05.1901 р. говориться про те, що організаційний комітет з підготовки XII археологічного з'їзду звертався до Дмитра Яворницького з проханням допомогти організувати на з'їзді виставку колекцій старовинних етнографічних предметів, в т.ч. народних вишивок з Харківської, Курської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської і Таврійської губерній. А також надати список осіб та закладів, які володіють такими етнографічними колекціями [10].

Цікавим є лист історика і мистецтвознавця Євгенії Василівни Берченко (1889-?) від 13.07.1924 р., яка з березня 1922 р. навчаючись в аспірантурі при кафедрі історії української культури історико-філологічного факультету Харківського університету, під керівництвом академіка Федора Івановича Шміта – голови Археологічної комісії ВУАН [4, с.640], досліджувала український орнамент [4, с.784-785]. У листі до Яворницького вона зверталася за дозволом опрацювати колекції килимів і церковного золотого шиття в Дніпропетровському історичному музеї [11].

Український історик, архівіст, археограф, громадський та культурно-просвітницький діяч В. О. Біднов (1874-1935) [34], перебуваючи 17.04.1924 р. у Празі, своїм листом повідомляв Дмитру Івановичу, що надіслав йому нові книги української діаспори. Серед них: “Огляд української історіографії” Д. І. Дорошенка та перший том “Наукового збірника Українського університету в Празі” з цікавими статтями молодих українських дослідників Л. Чекаленка “Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби” і В. Щербаківського “Мальована неолітична кераміка на Полтавщині” [12].

Крім того з листа українського етнографа Віри Юхимівни Білецької (1894-1933) [1] від 17.08.1925 р., яка в той час мешкала у Харкові, дізнаємося, що вона досліджувала український народний одяг і мала на меті вивчати етнографічні колекції українського одягу, що зберігались у музеї Дмитра Яворницького [13]. В подальшому своєму листі від 7.03.1929 р. вона писала про надісланий у музей звіт щодо своєї науково-дослідницької роботи. У ньому згадувалось про зібрані нею етнографічні матеріали стосовно українського народного житла, одягу, засобів пересування та виробництва скринь [14].

Російський історик театру Б. В. Варнеке (1874-1944) [2] у листі від 14.06.1930 р. відзначав, що він як керівник Одеської 130-ї майстерні з

історії одягу розшукує матеріали про історичний український одяг, котрі не віднайшов в Одеському музеї, і тому надсилає до Д. Яворницького свого учня Леоніда Олександровича Олізнія – маляра та фотографа для роботи в музеї з хвилюючого його питання [15].

Завдяки листу українського антрополога, етнографа, народознавця і археолога Ф. К. Вовка (1847-1918) [35] від 9.10.1912 р. стало відомо, що його син Юрій – вчитель Звенигородської приватної школи разом зі своїми учнями та товаришем – сином українського етнографа Миколи Федоровича Сумцова, мав намір відвідати виставку колекції українського чоловічого й жіночого селянського та козацького одягу в Катеринославському музеї. Новинками цих колекцій цікавився й сам Федір Кіндратович та прохав Дмитра Івановича організувати виставку експонатів із цих колекцій у Музеї Олександра III в Санкт-Петербурзі [16].

У своєму листі до Д. Яворницького український письменник, публіцист, фольклорист, мовознавець, громадський і педагогічний діяч Б. Д. Грінченко (1863-1910) [37] від 15.05.1900 р. просив повідомити, де можна віднайти матеріали про побутове життя українських панів і козаків другої половини XVII ст. Зокрема його цікавили відомості про їх побут, традиції, облаштування житла, характерний одяг тощо. Також Борис Дмитрович запитував чи не вийшов відповідний альбом, який планував видати український художник, мистецтвознавець і етнограф О. Сластьон. Адже всю наявну інформацію стосовно цих питань, що міститься у книгах Д. Яворницького, О. Рігельмана, Д. Бантиша-Каменського, в портретній колекції В. Тарновського та в часопису “Київська старовина” Б. Грінченко уже опрацював [17].

Український історик, краєзнавець, етнограф, культурно-просвітницький та громадський діяч В. І. Дашкевич (1907-?) [4, с.800] у листі від 13.05.1927 р. повідомляв про те, що надіслав до музею 37 робіт своїх колишніх учнів золотоношської школи №3 для подальшого наукового опрацювання і систематизації. Зібрані роботи містили матеріал про українські народні пісні, приказки, повір’я, байки, прикмети, народні ліки (шептання, “заговори”), звичаї та одяг мешканців сіл Золотонощини [18].

Український історик та археолог Михайло Олександрович Міллер (1883-1968) [28] у листі від 6.11.1910 р. писав, що ціле літо перебував в офіційному відрядженні, наданому Ф. К. Вовком від етнографічного музею для вивчення матеріальної культури донських козаків, зокрема, їх одягу і житла. М. Міллер, називаючи Д. Яворницького своїм хрещеним батьком у справі спрямування його на шлях дослідження української етнографії, підкреслював

про свій намір приїхати у музей з фотоапаратом для фіксування й подальшого опрацювання його колекцій народних вишивок. Крім цього, Михайло Міллер висловив Дмитру Яворницькому пропозицію скласти разом описи музейних рушників та видати їх [20].

У листі українського історика, статистика, етнографа та літературознавця Л. В. Падалки (1859-1927) [32] від 27.04.1910 р. відзначалося, що Полтавське земство планує виставити на Південноросійській сільськогосподарській, промисловій та кустарній виставці у Дніпропетровську (1910) багато різноманітних, зокрема й раритетних, експонатів кустарних виробів (тканину, вироби з глини, дерева та інших матеріалів). З огляду на це, Лев Васильович запропонував продемонструвати українську культуру не окремими речами, а в зв'язковій сукупності, створивши для цього типову українську оселю на території виставки з відповідними надвірними будівлями, внутрішнім й зовнішнім оздобленнями, колодязем і калиною коло нього, з городом із грядочками усякої городини, з вишневим садочком тощо, а також надати можливість торгувати різним дрібним українським крамом, прибуток від якого можна було б призначити на пам'ятник Т. Г. Шевченкові [21].

Із листа українського фольклориста, етнографа, літературознавця та громадського діяча М. Ф. Сумцова (1854-1922) [31] від 29.11.1906 р. стало відомо, що до XII археологічного з'їзду завдяки матеріальній підтримці громадськості Харківської та інших губерній були зібрані значні місцеві етнографічні колекції, які після з'їзду передані у власність Історико-філологічного товариства при Харківському університеті. Ці колекції планувалося розмістити в етнографічному музеї товариства, якому університет відводив нове більше приміщення. Але наявна кількість експонатів була недостатньою для повноцінної культурно-просвітницької і наукової діяльності музею, тому Микола Федорович звертається до Дмитра Івановича з проханням пожертвувати оригінальні предмети народного побуту, особливо старовинні та подарувати в бібліотеку музею праці самого Д. Яворницького [23].

Російський етнограф В. М. Харузіна (1866-1931) [4, с.848-849] у своєму листі від 18.07.1905 р. висловлювала бажання отримати дозвіл при сприянні Д. Яворницького на відвідання етнографічної виставки у зв'язку з певними обставинами до відкриття археологічного з'їзду у Дніпропетровську [24]. У листі В. Харузіної від 5.08.1905 повідомляється про її від'їзд і прохання вислати їй каталог етнографічної виставки, організованої музеєм [25]. У наступному листі від 6.09.1905 р. Віра Миколаївна дякує Дмитру Івановичу за отриманий каталог та повідомляє про свій намір наступної весни відвідати багаті етнографічні колекції

музею, у розвиток якого Д. Яворницький вклав стільки праці [26].

На особливу увагу заслуговують листи українського етнографа, мистецтвознавця, музейного працівника і колекціонера Ю. С. Александровича (1894-193?) від 22.07.1911 р. Юрій Семенович працював “хранителем” музею Подільської губернії, згодом – в етнографічному відділі Київського сільськогосподарського музею та досліджував український орнамент і кераміку [5, с.409]. У листі до Д. Яворницького він писав про свій намір допомогти з дозволу Дмитра Івановича Дніпропетровському музею ім. О. М. Поля. Допомога ця полягала в пропозиції Ю. Александровича частково купити, а частково обміняти на книги з історії, антропології, етнографії й археології його власну значну колекцію українського народного орнаменту Подільської губернії. Вона складалася із зразків орнаментальних сюжетів вишивок, наклеєних на картонки і зібраних у вигляді альбому. До того ж усі зразки колекції були добре опрацьовані й відповідно описані, адже містили точні дату і місце походження, народну назву орнаменту, назву частини одягу, з якою був взятий орнамент тощо [9]. У наступному листі від 12.08.1911 р. Ю. С. Александрович повідомляв, що недавно завершив свої етнографічні дослідження на території Поділля та знову пропонував Д. Яворницькому купити у нього зібрані колекції подільського народного орнаменту, назвавши при цьому конкретну ціну – 150 руб. Згадував Юрій Семенович і про наявність у нього цінної збірки орнаментів Полтавщини, яку обіцяв привезти у Дніпропетровський музей восени 1911 р. [8].

Лист української драматичної артистки, культурно-громадської діячки Н. М. Дорошенко (1888-1980) [3] від 24.03.1916 р. свідчить про прохання Наталі Михайлівни купити її українське вбрання, щоб у музеї Д. Яворницького залишилась про неї пам’ятка. Разом з тим у листі вона обіцяла заповісти всі свої українські речі музеєві, а до теперішнього продажу її зумовила необхідність знайти кошти на лікування. За весь одяг ручної роботи, який включав вишиті справжнім золотом сорочку і підтичку; вишиті блакитні чоботи; фартух шитий золотом, сріблом і шовками; “спенсер” або корсетка та спідниця із штофного шовку; вишита парчева срібна стрічка, вона просила лише 400 руб. [19].

Із листа Д. Яворницького до українського письменника, поета, театрального та культурно-просвітницького діяча М. П. Старицького (1840-1904) [30] 1898 р. стало відомо, що Дмитро Іванович надіслав йому “Альбом української старовини” із зображеннями українського одягу козаків та однієї дружини полковника, які потрібні були Михайлу Петровичу для драми “Богдан Хмельницький”. Також він радив М. Старицькому звернутися у Петроград до художника і мистецтвознавця Опанаса Григоровича Слассьона, який мав цінні кольорові малюнки

жіночого одягу XVII і XVIII ст. [22].

У своєму листі до українського історика, археолога та громадської діячки Н. Д. Полонської-Василенко (1884-1973) [33] дружина Д. Яворницького Серафима Дмитрівна (1879-1943) [6, с.478] влітку 1934 р. повідомляла про вдалий виступ Дмитра Івановича з докладом про способи та методи збирання етнографічних матеріалів в етнографічному відділі Академії наук у Києві. Крім цього, С. Яворницька згадувала про роботу чоловіка над впорядкуванням своїх значних за обсягом матеріалів з етнографії для подальшого їх друку [27].

Таким чином, епістолярна спадщина Д. І. Яворницького та його кореспондентів є цінним джерелом для вивчення розвитку етнографічних досліджень у різних регіонах України, життя й діяльності їх організаторів та результатів їхньої наукової роботи. Зосереджена в листах українських і російських учених та діячів культури до Дмитра Івановича, а також в його листах до них інформація про український народний одяг, вишивки й орнамент є досить ваговою і цікавою з наукового погляду, тому й потребує подальших глибших досліджень.

1. Білецька Віра // Енциклопедія Українознавства-II (далі – ЕУ-II). – Т. 1. – С. 128.

2. Варнеке Борис // ЕУ-II. – Т. 1. – С. 209.

3. Дорошенко Наталія // ЕУ-II. – Т. 2. – С. 584.

4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник; Вступ. ст. С. В. Абросимової, А. І. Перкової; Перед. слово Б. Т. Карапиша. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888 с.

5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; Вступ. ст. С. В. Абросимової; Під загальною ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 640 с.

6. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова; За заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.

7. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького: Каталог музейної колекції / Укладачі: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, А. С. Журба. – Дніпропетровськ, 1992.

8. Лист Ю. С. Александровича до Д. І. Яворницького від 12.08.1911 р. // Дніпропетровський історичний музей (далі – ДІМ). – КП – 69611 / Арх – 12616.

9. Лист Ю. С. Александровича до Д. І. Яворницького від 22.07.1911 р. // ДІМ. – КП – 69610/Арх – 12615.
10. Лист Д. І. Багалія до Д. І. Яворницького від 14.05.1901 р. // ДІМ. – КП – 71745/Арх – 13681.
11. Лист Є. В. Берченко до Д. І. Яворницького від 13.07.1924 р. // ДІМ. – КП – 69453/Арх – 12458.
12. Лист В. О. Біднова до Д. І. Яворницького від 17.04.1924 р. // ДІМ. – КП – 70268/Арх – 12853.
13. Лист В. Ю. Білецької до Д. І. Яворницького від 17.08.1925 р. // ДІМ. – КП – 69557/Арх – 12562.
14. Лист В. Ю. Білецької до Д. І. Яворницького від 7.03.1929 р. // ДІМ. – КП – 69564/Арх – 12569.
15. Лист Б. В. Варнеке до Д. І. Яворницького від 14.06.1930 р. // ДІМ. – КП – 68782/Арх – 12050.
16. Лист Ф. К. Вовка до Д. І. Яворницького від 9.10.1912 р. // ДІМ. – КП – 71403/Арх – 13511.
17. Лист Б. Д. Грінченко до Д. І. Яворницького від 15.05.1900 р. // ДІМ. – КП – 68223/Арх – 11767.
18. Лист В. І. Дашкевича до Д. І. Яворницького від 13.05.1927 р. // ДІМ. – КП – 72389/Арх – 13955.
19. Лист Н. М. Дорошенко до Д. І. Яворницького від 24.03.1916 р. // ДІМ. – КП – 80983/Арх – 17701.
20. Лист М. О. Міллера до Д. І. Яворницького від 6.11.1910 р. // ДІМ. – КП – 83447/Арх – 19182.
21. Лист Л. В. Падалки до Д. І. Яворницького від 27.04.1910 р. // ДІМ. – КП – 83271/Арх – 19080.
22. Лист М. П. Старицького до Д. І. Яворницького від 1898 р. // Інститут літератури НАНУ. – Ф. 15. – № 497.
23. Лист М. Ф. Сумцова до Д. І. Яворницького від 29.11.1906 р. // ДІМ. – КП – 68184/Арх – 11728.
24. Лист В. М. Харузіної до Д. І. Яворницького від 18.07.1905 р. // ДІМ. – КП – 87194/Арх – 21131.
25. Лист В. М. Харузіної до Д. І. Яворницького від 5.08.1905 р. // ДІМ. – КП – 87193/Арх – 21130.
26. Лист В. М. Харузіної до Д. І. Яворницького від 6.09.1905 р. // ДІМ. – КП – 87192/Арх – 21129.
27. Лист С. Д. Яворницької до Н. Д. Полонської-Василенко від 1934 р. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 264.
28. Міллер Михайло // ЕУ-ІІ. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1575.

29. Оглоблін О. Багалій Дмитро // ЕУ-П. – Київ: Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 80.
30. Одарченко П. Старицький Михайло // ЕУ-П. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 3029.
31. Одарченко П. Сумцов Микола // Там само. – С. 3102.
32. Падалка Лев // Там само. – 1996. – Т. 5. – С. 1922.
33. Полонська-Василенко Наталія // Там само. – Т. 6. – С. 2198.
34. «Р. М.». Біднов Василь // ЕУ-П. – Київ: Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 126.
35. «Р. М.». Вовк Федір // Там само. – С. 294-295.
36. Редін Єгор // ЕУ-П. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2498.
37. «Ю. Ш.». Грінченко Борис // Там само. – Т. 2. – С. 440-441.